Tạp chí Khoa học Trường Đại học Cần Thơ
Phần C: Khoa học Xã hội, Nhân văn và Giáo dục
website: sj.ctu.edu.vn

DOI:10.22144/ctu.jvn.2017.096

Ý NGHĨA CỦA BIỂU TƯỢNG MAMMY TRONG TÁC PHẨM CUỐN THEO CHIỀU GIÓ

Nguyễn Thị Tuyết
Khoa Sư phạm, Trường Đại học An Giang

Thông tin chung:
Ngày nhận bài: 08/05/2017
Ngày nhận bài sửa: 22/07/2017
Ngày duyệt đăng: 31/08/2017

Title:
The meaning of the Mammy symbol in the novel Gone with the Wind

Từ khóa:
Biểu tượng, Chế độ nô lệ, Cuốn theo chiều gió, Mammy, miền Nam nước Mỹ

Keywords:
Gone with the Wind, Mammy, Slavery, Symbol, The South

ABSTRACT

Studying the Mammy symbol in the novel Gone with the Wind as a cultural phenomenon, this article is to attempt finding out the symbolic meanings of that character. Mammy's happy life is a way of Margaret Mitchell to romanticize the slavery, and when slavery was only the remnants, Mammy is the last root that southern Whites want to keep. Flourished in the novels and films of the South, Mammy has become a popular cultural symbol, beneficent for Whites but nacceptable for Blacks.

TÓM TẮT

Nghiên cứu biểu tượng Mammy trong tiểu thuyết Cuốn theo chiều gió như một hiện tượng văn hóa, bài viết nỗ lực tìm hiểu những ý nghĩa biểu tượng của nhân vật. Cuộc sống hạnh phúc của Mammy là một cách Margaret Mitchell lãng mạn hóa chế độ nô lệ, và khi chế độ ấy chỉ còn lại những tàn tích, thì Mammy là cội rễ cuối cùng mà người da trắng miền Nam muốn lưu giữ. Phát triển mạnh mẽ trong tiểu thuyết và điện ảnh miền Nam, Mammy đã trở thành một biểu tượng văn hóa phổ biến, phục vụ lợi ích cho người da trắng và không được chấp nhận đối với người da đen.

Trích dẫn: Nguyễn Thị Tuyết, 2017. Ý nghĩa của biểu tượng Mammy trong tác phẩm Cuốn theo chiều gió. Tạp chí Khoa học Trường Đại học Cần Thơ. 51c: 74-81.

1 MỞ ĐẦU

Black Mammy (Nhũ mẫu da đen) là một biểu tượng văn học phổ biến gắn liền với cuộc sống của những gia đình da trắng quý tộc miền Nam nước Mỹ trước Nội chiến (ante-bellum). Như một hoài niệm, một kiểu biện minh gắn với tư tưởng Lost Cause[1] hàng loạt tiểu thuyết và tác phẩm điện ảnh ra đời, trong đó *Cuốn theo chiều gió* (Gone with the Wind) của Margaret Mitchell (1900-1949) là tuyệt phẩm đỉnh cao, với tư cách là một tiểu thuyết lẫn một tác phẩm điện ảnh. Mối quan hệ giữa Mammy và cô tiểu thư hoa khôi Scarlett O'Hara như một hiện tượng lịch sử vừa kết tinh giá trị văn hóa mang màu sắc huyền bí miền Nam vừa phản ánh tư tưởng của nhà văn về một trong những vấn đề gây nhiều tranh cãi nhất của thế kỷ XX, vấn đề phân biệt chủng tộc.

Từ những cách tiếp cận khác nhau như Ký hiệu học, Ngôn ngữ học, Nhân học,... thì biểu tượng (symbol) được hiểu theo nhiều cách khác nhau, song nội hàm cơ bản là để chỉ "những hình ảnh, kí hiệu tượng trưng, chứa đựng những mối quan hệ liên can và những qui ước chung của một cộng đồng" (Chevalier, 2002, tr.XXIV). Nó là một hình thái biểu hiện ngôn ngữ đặc trưng, là "đơn vị cơ

[1]*Là một trào lưu mang tính lịch sử, quan niệm tuy miền Nam thua trong trong cuộc chiến tranh Nam-Bắc nhưng vẫn tự hào là họ đúng, họ là chính nghĩa chiến đấu bảo vệ miền Nam chống lại miền Bắc xâm lược, họ là anh hùng tuy thất trận.*

bản của văn hóa" (Nguyễn Văn Hậu, 2009): nó quy định thế ứng xử của con người và làm cho một số đông người có thể giao tiếp với nhau, liên kết họ thành một cộng đồng riêng biệt. Tính chất đa nghĩa, trừu tượng, thậm chí là mơ hồ của các biểu tượng khiến cho việc phân tích và giải mã biểu tượng trong các tác phẩm văn học không dễ dàng, đôi khi lâm vào tình trạng bế tắc, tạo nên những "cuộc tranh luận liên miên về ý nghĩa của những biểu tượng" (Raymond Firth, 2012). Mỗi giai đoạn lịch sử xã hội tạo sinh những biểu tượng, hệ biểu tượng khác nhau gắn với đặc trưng văn hóa của cộng đồng đó, biểu tượng Mammy trong tác phẩm *Cuốn theo chiều gió* là một ví dụ điển hình.

Cuốn theo chiều gió là cuốn tiểu thuyết duy nhất và cũng chính nhờ nó mà tên tuổi của Margaret Mitchell sống mãi cùng thời gian, dù cuộc đời bà chỉ trải qua 49 năm ngắn ngủi. Một câu chuyện tình yêu, (chủ đề mà chúng ta dễ nhận thấy) được tạo tác trên bối cảnh Nội chiến (1861-1865), Tái thiết (1865-1877) rộng lớn và sự vận động của văn hóa miền Nam nước Mỹ, tác phẩm vừa là hoài niệm về dĩ vãng không thành về nền văn minh nông nghiệp của miền Nam cũ (Old South) vừa là nỗ lực đứng lên từ đống tro tàn để xây dựng một nền văn minh mới (New South). Nếu Scarlett O'Hara, nữ nhân vật chính của tác phẩm, là biểu tượng cho quá trình vận động văn hóa đó thì bà vú của nàng, Mammy là di sản của văn hóa quý tộc nay chỉ còn lại những tàn tích.

2 BIỂU TƯỢNG MAMMY TỪ GÓC NHÌN CỦA NGƯỜI DA TRẮNG

2.1 Mammy – biểu tượng cuộc sống hạnh phúc của người nô lệ

Chế độ nô lệ vẫn thường được xem là nguyên nhân dẫn đến Nội chiến ở Mỹ[2]. Sự khác biệt giữa một nền công nghiệp cần lao động tự do và một nền nông nghiệp cần lao động nô lệ đã dẫn đến những xung đột gay gắt và chỉ có thể giải quyết bằng một cuộc chiến khốc liệt. Biểu tượng Mammy là một bằng chứng cho đặc trưng văn hóa miền Nam, một kiểu diễn giải để người miền Nam giương cao lá cờ chính nghĩa trong cuộc tương tàn lớn nhất lịch sử nước Mỹ cho đến nay.

Mammy không phải là tên riêng, mà là cách người da trắng quý tộc gọi người nhũ mẫu da đen, người làm công việc nấu nướng, nuôi dưỡng và chăm sóc con cái của chủ nhân, phần lớn ở các đồn điền miền Nam, trước Nội chiến. Có thể, ở các bang miền Bắc cũng có những phụ nữ da đen làm công việc đó, nhưng tính chất khác hẳn, khác ở thái độ của người da trắng đối với người da đen, khác ở địa vị mà người da trắng vạch ra giới hạn cho người da đen. Dưới con mắt của các chủ nô miền Nam, cuộc sống của người nô lệ thật dễ chịu, thật hạnh phúc. Họ được cho ăn, may quần áo, được "chăm sóc" lúc bệnh tật và có một túp lều trên đầu, đổi lại thì phải lao động cật lực cho chủ. Với Mammy, ngoài những nhu cầu cơ bản ấy ra, bà còn có một "địa vị", được xem là một thành viên trong gia đình da trắng. Trong *Cuốn theo chiều gió* Mitchell đã ngầm đặt ra một vấn đề: cuộc sống chủ - tớ hài hòa như vậy, có cần thiết phải nổ ra chiến tranh, có cần thiết phải phá bỏ chế độ ấy, có cần thiết phải giải phóng "những kẻ không tự biết lo liệu cho bản thân"?

Tuyên ngôn giải phóng nô lệ (Emancipation Proclamation) năm 1863 của Abraham Lincoln đã khởi đầu việc xóa bỏ chế độ nô lệ tồn tại hơn 150 năm trên đất Mỹ, cùng với nó là sự sụp đổ không thể cứu vãn của nền văn minh nông nghiệp miền Nam, như những lời giới thiệu[3] mở đầu bộ phim cùng tên, *Cuốn theo chiều gió*. Với quan điểm lịch sử đương thời: Liên bang miền Bắc xem những bang ly khai là phiến quân (rebel) và cần phải tiến hành thống nhất đất nước, còn đối với Liên minh miền Nam, họ mang tinh thần chính nghĩa chống quân miền Bắc xâm lược (War of Northern Aggression), *Cuốn theo chiều gió* được viết từ tâm thức của người da trắng miền Nam nên có những hạn chế nhất định về tư tưởng[4]. Biểu tượng

[2] *Có rất nhiều giả thiết đặt ra khi bàn về nguyên nhân cuộc Nội chiến Mỹ: do sự chênh lệch về kinh tế và nhu cầu công nhân của miền Bắc; do chế độ nô lệ ở miền Nam là dã man, phản tiến bộ; hay để bảo vệ sự thống nhất của Liên bang?... Trong tất cả các lý do trên, người nô lệ được giải phóng là hệ quả trực tiếp của cuộc chiến đó nên vẫn thường được xem là nguyên nhân chính dẫn đến cuộc nội chiến.*

[3] *Nguyên văn lời giới thiệu: "There was a land of Cavaliers and Cotton Fields called the Old South. Here in this pretty world, Gallantry took its last bow. Here was the last ever to be seen of Knights and their Ladies Fair, of Master and of Slave. Look for it only in books, for it is no more than a dream remembered, a Civilization gone with the wind..." (Tạm dịch: Đã có một vùng đất của những kỵ sĩ và những cánh đồng bông, bấy giờ được gọi là miền Nam cũ. Trong thế giới tươi đẹp này, lòng dũng cảm đã tỏa nốt hào quang cuối cùng của nó. Đây cũng là lần cuối cùng được nhìn thấy những trang hiệp sĩ hào hoa và những quý bà lộng lẫy của họ, được thấy ông chủ và nô lệ... Bây giờ chỉ có thể tìm nó trong những trang sách, vì nó chỉ là một giấc mơ được nhớ đến, một nền văn minh gió đã cuốn đi...), Phim Gone with the Wind, 1939, David O. Selznick.*

[4] *Với tư tưởng bảo vệ chế độ nô lệ, bảo vệ miền Nam cũ và tư tưởng phân biệt chủng tộc, Mitchell (và các học giả miền Nam đương thời như trường phái Dunning, E.*

Mammy được xây dựng trên nền tảng của những tư tưởng hạn chế ấy.

Mammy là kiểu nhân vật đặc biệt, không chỉ đặc biệt đối với những người cùng màu da (đen) mà còn đặc biệt đối với người da trắng, là một kiểu con người phi chủng tộc, khi đặc điểm sinh học bề ngoài không trùng khớp với tâm tính chủng tộc: "Mammy là da đen nhưng thái độ xử sự và ý thức tự trọng của bà còn đôi khi cao hơn chủ" (Mitchell, 1936, tr.21). Mammy có địa vị và vai trò cao hơn so với những nô lệ lao động trên đồng ruộng cho nên lắm lúc khinh miệt những người cùng màu da, dù là người da đen nhưng Mammy không bao giờ có thành kiến chủng tộc đối với người da trắng, mà trái lại, họ còn trở thành một nhân vật quan trọng của mỗi gia đình quý tộc da trắng, là người mẹ thứ hai (second mother) của mỗi đứa trẻ trong gia đình chủ, và bà sung sướng hạnh phúc với địa vị ấy. Cũng như người da trắng phân chia giai cấp, người da đen trong *Cuốn theo chiều gió* cũng phân chia thứ bậc một cách rạch ròi: Mammy, Pork, bác Peter thuộc đẳng cấp trên, là một thành viên trong gia đình người da trắng, và những người nô lệ làm việc trên những đồn điền là nigger[5], là mọi đen. Có lẽ, Mammy là hiện thân đầu tiên, dẫu còn rất đơn giản, của kiểu con người kép (Double Consciousness), một kiểu tâm thức phổ biến của người da đen đầu thế kỷ XX, được W. E. B. Du Bois khái quát trong công trình *Những linh hồn dân da đen* (The Souls of Black Folk, 1903).

Sự xuất hiện của Mammy trong tác phẩm *Cuốn theo chiều gió* bao giờ cũng gắn với "những bước chân nặng nề làm rung chuyển sàn nhà" (bà quá mập), hoặc nụ cười nở rộng với hàm răng trắng bóng, hoặc hiện lên trong kí ức của Scarlett là bộ ngực rộng lớn và đôi cánh tay to lớn… Tất cả những hình ảnh đó gợi lên sự mãn nguyện, sung sướng của bà nhũ mẫu, và có ý nghĩa như là một biểu tượng quan trọng cho sự hòa hợp chủ - tớ, không gợi bất kỳ cảm giác nào về sự ngược đãi, về tội ác của chế độ nô lệ. Nếu Toni Morrison, nữ văn sĩ người Mỹ gốc Phi đương đại, từng chỉ ra căn bệnh mất trí nhớ quốc gia (national amnesia) của người Mỹ khi nói về chế độ nô lệ, về những gì người da đen không muốn nhớ vì quá ô nhục, về những gì người da trắng không muốn nhớ vì quá dã man, thì biểu tượng Mammy là một dạng xô lệch quá khứ, một kiểu diễn giải lịch sử từ cảm quan của người da trắng quý tộc miền Nam.

Ngay từ những dòng đầu phần hai của cuốn tiểu thuyết sáu mươi ba phần, với "bước chân nặng nề" Mammy đã diện kiến bạn đọc: bà được nuôi từ nhỏ trong gia đình quý tộc của Solange Robillard (bà ngoại của Scarlett O'Hara), "là một phụ nữ đồ sộ, lớn tuổi với đôi mắt nhỏ bé nhưng tinh quái như mắt voi, da đen bóng, đúng giống người châu Phi" (Mitchell, 1936, tr.21). Hình ảnh ấy cũng gần gũi với khuôn mặt và tâm thế của dì Chloe trong *Túp lều bác Tom* (Uncle Tom's Cabin) được Beecher Stowe mô tả: "Khuôn mặt dì tròn, nước da đen bóng nhẫy, tưởng như dì đã thoa một lớp lòng trắng trứng gà như dì thường phủ lên những chiếc bánh nướng giòn. Khuôn mặt dì nở nang vì sung sướng. Dì trùm một cái khăn kẻ ô vuông hồ cứng. Trên khuôn mặt dì ta thấy rõ đôi chút vẻ kiêu hãnh của "người làm bếp giỏi nhất" ở xóm này, như danh hiệu để mọi người biết đến dì Chloe" (Beecher Stowe, 1852, tr.52). Hình ảnh đó trở thành khuôn mẫu phổ biến cho kiểu nhân vật Mammy, không chỉ trong tiểu thuyết mà còn điện ảnh, lẫn thương hiệu quảng cáo trong kinh doanh.

Mammy là chứng nhân cho lịch sử, bà sống trải qua nhiều thế hệ, đã "quấn tã ba đời cho dòng họ Robilard", chăm sóc Ellen, Scarlett và con cái của Scarlett. Điều này có vẻ trái với sự thật, với tuổi thọ rất hạn chế của người da đen nô lệ, nhưng nó lại trở thành bằng chứng biện minh cho chế độ nô lệ, cho cuộc sống hạnh phúc của người đầy tớ. Lòng trung thành tận tụy đối với những quy tắc chuẩn mực, với chủ da trắng của Mammy là phẩm tính nổi bật nhất, xuyên suốt tác phẩm: bà sẵn lòng trung thành với dòng họ O'Hara đến giọt máu cuối cùng, "cả họ O'Hara thuộc về bà, cả thể xác lẫn linh hồn, và những bí ẩn của họ, cũng chính là những bí ẩn của đời bà" (Mitchell, 1936, tr.21)… Lắm lúc vì lòng trung thành với chuẩn mực và truyền thống mà trong mắt Scarlett, Mammy trở nên gàn dở, trước những biến thiên của thời cuộc mà cô chủ thức thời sẵn sàng rũ bỏ tất cả để đảm bảo sự sinh tồn, an toàn và giàu có. Nhưng trước sau, Scarlett cũng phải thừa nhận "lòng trung thành của người da đen thì chẳng tiền bạc nào mua chuộc nổi" (Mitchell, 1936, tr.390), và có lẽ chính lòng trung thành ấy đã giữ cho "những mối quan hệ giữa chủ da trắng và Mammy sẽ không bao giờ bị phá vỡ" dẫu cho lời tuyên bố nô lệ được giải phóng, hay những nỗ lực của thời kỳ Tái thiết. Điều này đúng với mối quan hệ giữa Scarlett và Mammy, tuy nhiên, nhìn rộng ra thì đó chỉ là quan điểm của người da trắng về người da đen, vì lịch sử được viết từ cảm quan của kẻ mạnh, của người chiến thắng; đối với người Mỹ gốc Phi biểu tượng

Merton Coulter - một sử gia và giáo sư Đại học Georgia) mắc phải sai lầm lịch sử khi xây dựng những kẻ khủng bố khát máu của băng đảng 3K (hay KKK, Ku Klux Klan) là những người đàn ông cao quý như Ashley Wilkes, Frank Kennedy, …

[5]*Cách gọi miệt thị người da đen.*

Mammy có lẽ khó có thể chấp nhận, hoặc như một nỗi tủi nhục đã được hóa thạch trong lịch sử. Nếu "vì lòng trung thành và tận tâm của mình, bà ấy (Mammy) trường tồn trong văn học miền Nam" như tác giả bài báo *Nhũ mẫu da đen* (The Old Black Mammy, 1918), xuất bản trước *Cuốn theo chiều gió* tám năm khẳng định thì nhân vật Mammy của Mitchell trùng khít hoàn toàn. Bà không chỉ tận tụy với chủ khi chế độ nô lệ ép buộc bà hành xử như vậy, mà ngay cả khi biết mình được tự do, bà vẫn tự nguyện gắn bó. Và vì vậy, Mammy trở thành biểu tượng của những tàn tích thời vàng son, mà người da trắng quý tộc miền Nam muốn vá víu, khi bối cảnh đẻ ra Mammy và thế giới êm đềm của giới quý tộc đã bị xoáy lốc chiến tranh cuốn đi.

Nếu đặc điểm sinh học sung mãn, có phần dư thừa của Mammy tượng trưng cho sự thỏa mãn về đời sống vật chất thì địa vị, tâm thế của bà cho thấy sự thỏa mãn về tinh thần, cũng như cuộc sống hòa hợp chủng tộc trong văn hóa nông nghiệp miền Nam trước Nội chiến. Mammy trở thành biểu tượng cho cuộc sống hạnh phúc của người da đen trong thân phận đày tớ ẩn chứa những sai lầm lịch sử nhất định, sai lầm ấy khởi nguyên từ tư tưởng bảo vệ chế độ nô lệ của người da trắng quý tộc, mà đến thế hệ Margaret Mitchell vẫn còn ấp ủ.

2.2 Mammy – hoài niệm về chế độ nô lệ của người da trắng miền Nam

Cuốn theo chiều gió ra đời (1936) sau khi chế độ nô lệ chấm dứt (1865) hơn 70 năm, tuy nhiên, những thụt lùi lịch sử của thời Tái thiết (Reconstruction, 1865-1877) lẫn thời Đại suy thoái (Great Depression, những năm 1930) khiến những người giàu có ở miền Nam luôn nuối tiếc về thời kỳ vàng son trước Nội chiến. Tâm thế hoài niệm như một lăng kính khổng lồ chi phối toàn bộ thế giới quan của Mitchell, ngoài những nhân vật da trắng như bà Ellen, Melanie Hamilton và Ashley Wilkes thì Mammy cũng trực tiếp thể hiện niềm tiếc nuối ấy.

Trong *Cuốn theo chiều gió*, Mammy không hiện lên với tư cách của một người làm bếp hay giặt giũ, mà nhiệm vụ quan trọng nhất của bà là dạy những quy tắc, những nghi lễ của tầng lớp quý tộc cho các thiếu nữ (Belle). Uốn nắn một cô gái có bản tính mạnh mẽ như Scarlett vào khuôn phép quý tộc là nhiệm vụ khó khăn, song bề ngoài bà cũng đạt được thành quả: "Phong cách của Scarlett kết tinh những lời khuyên dạy của mẹ, và kỷ luật nghiêm khắc của Mammy". Chính trong nhiệm vụ này cặp nhân vật Scarlett – Mammy mang nhiều ý nghĩa biểu tượng: một người da đen dạy bảo, gìn giữ những chuẩn mực trong lễ nghi của người da trắng. Cho đến cuối tác phẩm, khi chiến tranh đã tàn phá tất cả cái thế giới êm đềm của người da trắng quý tộc và bằng sức mạnh của bản năng sinh tồn, Scarlett đã đạt được sự giàu có tột cùng như nàng từng mong muốn, nhưng nàng đã đánh mất tất cả tình yêu, bạn bè và quan trọng nhất là phẩm tính của một phu nhân quý phái, và vì vậy, Mammy là rường mối cuối cùng mà nàng vội vàng quay về Tara để bám víu.

Với tư cách là người mẹ thứ hai (da đen) của Scarlett, vai trò của Mammy còn lớn hơn bà Ellen, mẹ đẻ (da trắng) rất nhiều, bởi trước nhất Mammy đã từng là nhũ mẫu của Ellen, và Mammy hiểu bản chất của Scarlett hơn những điều mà Ellen chỉ nhìn thấy ở bề ngoài. Sâu xa hơn, trong toàn bộ kết cấu tác phẩm, nếu bà Ellen chỉ hiện lên trong tâm thức Scarlett như là mẫu của một phụ nữ quý tộc cao quý, thông qua lời khuyên của bà đối với các cô con gái, hoặc qua hồi ức của ông Gerald thì Mammy sừng sững từ đầu đến cuối tác phẩm, có ý nghĩa lớn đối với cuộc sống thực tế của Scarlett. Bà Ellen chết vào một thời điểm quan trọng, khi chiến tranh gần kết thúc và trước khi Scarlett trở về Tara, thời điểm nhấn mạnh sự tự lực của Scarlett, khi nền văn minh xưa đã bị cuốn theo bão lửa chiến tranh. Nếu bà Ellen như là biểu tượng của văn hóa miền Nam đã chết thì Mammy vẫn dẻo dai bền bỉ qua thời gian, nếu bà Ellen thấm đẫm chất lãng mạn đã vỡ tan thì Mammy là người được chuyển giao các quy tắc xã hội quý tộc và ứng biến linh hoạt vào điều kiện thực tại.

Sau ngày Atlanta sụp đổ, và đêm kinh hoàng cả thành phố chìm trong biển lửa, Scarlett muốn trở về Tara để được nghỉ ngơi, được vùi mặt vào bộ ngực đồ sộ của nhũ mẫu như con trẻ: "Scarlett chạy tới, gục đầu vào ngực Mammy, bộ ngực đã từng ấp ủ bao nhiêu mái đầu đen trắng" (Mitchell, 1936, tr.345), nhưng chờ đợi nàng là đống đổ nát của Tara, hung tin mẹ qua đời, ba trở nên ngớ ngẩn, hai em gái tiểu thư thì bệnh tật… Tất cả những khó khăn đó tưởng có thể quật ngã nàng, nhưng lòng quyết tâm sắt đá và tấm lòng trung thành tuyệt đối của những người da đen trong nhà như Mammy, Pork, Dilcey… đã có thể giúp Tara đứng vững sau những giông tố của thời cuộc. Dilcey đã gánh vác cực nhọc ở cánh đồng bông vải, Pork đã liều mạng đi trộm gà, tìm kiếm thức ăn trong những ngày đói khát, còn Mammy sẵn lòng lê tấm thân nặng nề đi Atlanta để giữ cho Scarlett khỏi hư hỏng… Khi những người đàn ông còn lại ở Tara (ông Gerald trở nên ngớ ngẩn cần được đối xử dịu dàng như một đứa trẻ, Will Brenten, một thương binh hiểu rõ công việc đồn điền, nhưng nghèo khó, và ngay cả Ashley người mà Scarlett hy vọng sẽ cho nàng một giải pháp để có thể kiếm đủ 300 đôla để nạp thuế

nhưng tất cả đều bất lực) không thể giúp gì cho Scarlett, nàng sẵn sàng bước qua luân lý và đạo đức, tìm Rhett và chấp thuận mọi điều kiện của y để có tiền. Với một sự nhạy bén hiếm có, Mammy dự cảm được ý chí nung nấu của Scarlett và sẵn sàng bám gót nàng đến Atlanta, để giữ gìn gia phong.

Nếu Gerald O'Hara dạy cho Scarlett giá trị của đất chứa đựng tất cả ý nghĩa và tình yêu của cuộc sống, biểu tượng của cội nguồn văn minh nông nghiệp thì Mammy là người trực tiếp ngăn cản Scarlett hủy hoại truyền thống, dẫu đó chỉ là tấm màn của bà Ellen. Và Mammy sẵn sàng làm tất cả để bảo vệ những nề nếp gia phong mà bà cho là đúng, dẫu có phải đối đầu với Scarlett hay Rhett. Bà cực lực phản đối một cô gái dòng họ O'Hara cao quý lại có thể lấy một tên "rác rưởi", kẻ đầu cơ, một tay ăn chơi bị gia đình từ khước dẫu hắn có nhiều tiền như Rhett Butler. Bà gọi Rhett là "quân rác rưởi", bị Scarlett nhắc nhở về địa vị và đuổi về Tara, Mammy thẳng thắn khẳng định: "Tui tự do", "cô đừng hòng đẩy tui đến nơi nào tui không muốn đến", kiên quyết ở lại Atlanta, bà lớn tiếng công kích Scarlett: "Cô chỉ là một con la mang đồ thắng đai của con ngựa. (…) Cô có váy áo lụa, có xưởng cưa, có cửa hàng, có tiền, và cô làm điệu bộ như là một con ngựa đẹp, thế nhưng cô vẫn chỉ là một con la. Và cô cũng không đánh lừa được ai. Còn cái tay Butler, hắn là con nhà dòng dõi, hắn bóng mượt như một con ngựa đua, nhưng mà hắn cũng chỉ là một con la mang đồ thắng đai của con ngựa…" (Mitchell, 1936, tr.678). Những lời "lăng nhục" trên của Mammy đối với cô chủ khiến ta nghi ngờ tính trung thực của sự kiện và phải đặt câu hỏi về địa vị của nhân vật Mammy! Có lẽ tính chất trung thực của sự kiện đã được tối giản hóa để nhường chỗ cho dụng ý lãng mạn hóa chế độ nô lệ và xây dựng hình ảnh người da đen hạnh phúc, có vai trò địa vị quan trọng trong gia đình chủ, "là một người trong gia quyến O'Hara", quan trọng hơn Mammy tin vào điều đó, bà tuyên bố "sẵn lòng trung thành với dòng họ O'Hara đến giọt máu cuối cùng", và bà đã luôn làm đúng như vậy.

Với sự thông minh và nhạy bén hiếm có, Mammy luôn đoán biết trước những gì sẽ xảy ra, và ngoài Rhett, suốt cuộc đời một con người tinh ranh như Scarlett không thể qua mặt được Mammy bất cứ chuyện gì. Chính Rhett, người duy nhất trong tác phẩm thức thời và thấu suốt, cũng thừa nhận: "Mammy là bà già tinh khôn, một trong số ít người quen biết mà tôi muốn tranh thủ lòng kính nể và thiện cảm" (Mitchell, 1936, tr.679), anh còn cười lớn khi nghe những lời của Mammy mà Scarlett cho là xúc phạm nặng nề thì Rhett cho là "một chân lý sâu sắc, súc tích" mà anh chưa bao giờ nghe.

Sự khôn ngoan ấy của Mammy, ngay từ đầu tác phẩm, đã được bộc lộ trong cách giáo dục linh hoạt và có phần cao tay đối với một cô gái bẩm sinh mạnh mẽ, ngang bướng như Scarlett. Trước lúc đi dự vũ hội ở Mười hai cây sồi, bà muốn Scarlett phải ăn vì sợ cô sẽ ăn quá nhiều khi dự tiệc, bởi vì một phụ nữ quý phái thì sẽ không ăn "tạp như heo con", nhưng Scarlett từ chối, bà dỗ dành: "nào Scarlett, cô lại ăn một miếng đi coi, hai em cô đã ăn hết rồi". Hai cô em thì chẳng có ý nghĩa gì với nàng cả, nên Scarlett vẫn từ chối và bà tung ngón cuối cùng, bà biết Scarlett ghen tỵ với Melanie, nên bà mát mẻ "chưa bao giờ tôi gặp một phu nhân da trắng nào ăn ít hơn cô Melanie Hamilton". Và để được thanh lịch hơn Melanie, Scarlett đồng ý ăn và ăn hết mâm thức ăn mà Mammy đã chuẩn bị… Nhưng trước sau sự khôn ngoan của Mammy cũng chỉ để trung thành tận tụy với chủ, để giáo huấn, duy trì quy tắc lễ nghi của lối sống quý tộc da trắng, ngay cả khi thế giới kiểu cách ấy đã không còn.

Chỉ Mammy là hiện thân cho thế giới đã vỡ tan ấy còn có thể đứng vững, Ellen, Melanie thì đã chết, Ashley thì bất lực, còn sống nhưng cũng như đã chết rồi. Chính Margaret Mitchell đã thể hiện niềm hối tiếc ấy khi đặt tên cho đứa con tinh thần của mình khởi nguồn từ những lời thơ khóc than của Ernest Dowson về mối tình đã mất: *Anh đã quên nhiều rồi, Cynara! Cuốn theo chiều gió* (I have forgot much, Cynara! Gone with the Wind). Biểu tượng Mammy gắn với biểu tượng đất, đồn điền Tara với những cánh đồng bông ngút ngàn, một cách kín đáo, thể hiện hoài vọng của Mitchell cũng như tầng lớp quý tộc miền Nam muốn khôi phục nền văn minh nông nghiệp đã bị chôn vùi. Vì vậy, kết thúc tác phẩm, khi Scarlett đã đánh mất gia đình, bạn bè, tình yêu, duy chỉ còn lại Tara và Mammy, nhưng nàng vẫn dõng dạc tuyên bố, "ngày mai là một ngày khác", sẽ "tái chiếm những gì đã mất".

Mối quan hệ giữa Mammy và Scarlett trong *Cuốn theo chiều gió* điển hình cho mối quan hệ của Mammy và Belle trong văn học miền Nam, họ dẫu khác biệt về chủng tộc, ngoại hình và văn hóa nhưng lại gắn bó mật thiết bằng tình yêu thương nhiều khi vượt qua ranh giới chủ tớ. Nếu tính cách nổi loạn của Scarlett là biểu tượng cho quyết tâm vượt thoát sự phong tỏa của nền văn hóa gia trưởng thì Mammy lại cố gắng níu giữ thời kỳ vàng son của nền văn hóa ấy. Được viết trong phong trào Tưởng niệm Mammy (Mammy memorial movement) đầu thế kỷ XX, *Cuốn theo chiều gió* phát tiết những ẩn ức của Mitchell nói riêng và

của người da trắng quý tộc nói chung và đó một cách trở về với văn hóa trước Nội chiến.

3 BIỂU TƯỢNG MAMMY TỪ GÓC NHÌN CỦA NGƯỜI DA ĐEN

Biểu tượng Mammy là một cách nhìn của người da trắng về người phụ nữ da đen, và người da đen không bao giờ chấp nhận được một hình ảnh tô vẽ có chủ đích như vậy về chủng tộc mình. Tiêu biểu là hành động của người da đen chống đối đề nghị xây dựng tượng đài Mammy trong công viên quốc gia của Hiệp hội Nữ vương Liên bang (Daughters of the Confederacy) vào năm 1923. Trái ngược với sự phổ biến với tư cách con người chức năng trong văn hóa cũng như văn học viết về đồn điền miền Nam, thì với tư cách con người cá nhân, Mammy là một lỗ hổng lớn đối với thế hệ sau, còn cùng thời đại của bà thì chẳng ai cần quan tâm Mammy là ai, như nhận định của Eliza M. Ripley: "Mọi biên giới trong ngôi nhà lớn đều biết Mammy, nhưng tôi nghi ngờ nếu ai đó biết tên của bà ấy, tôi cũng vậy" (Wallace-Sanders, 2008, tr.4). Ý kiến xác đáng đó đã vạch trần sự giả dối của người da trắng, những người chẳng biết gì về Mammy, ngoài lòng tận tâm mà họ đã cố gắng tạo tác để bà cung hiến trả lại.

Biểu tượng Mammy đã bị nhào nặn, bị đổ khuôn trên nhiều phương diện, để phù hợp với quan điểm, tư tưởng của kẻ cầm quyền đương thời. Về phương diện giới tính, các nhà nghiên cứu thường cho rằng Mammy có giới tính không rõ ràng (desexualize). Theo chúng tôi, Mammy là nữ giới nhưng không phải là đàn bà, bởi tất cả những gì hiện lên ở bà đều cho thấy không có bất kỳ sự hấp dẫn nào đối với đàn ông, như ý kiến của Jewell, bà là "một phản đề (antithesis) trong quan niệm thẩm mỹ về nữ tính và giới nữ của người da trắng" (Jewell, 1993, tr.36). Những đặc điểm của Mammy chỉ là sự phù hợp để che chở ấp ủ con trẻ, như mỗi lần mệt mỏi Scarlett đều muốn vùi đầu vào bộ ngực lớn của Mammy, hay mỗi lần con khóc không dỗ được nàng đều ước ao có đôi cánh tay êm ái của Mammy để dỗ dành mọi đứa trẻ. Sâu xa hơn, có lẽ người ta muốn tránh bất kỳ liên tưởng nào ảnh hưởng đến đạo đức trong mối quan hệ giữa đàn ông da trắng và phụ nữ da đen, đặc biệt là phụ nữ da đen sống trong ngôi nhà của người da trắng. Đây là một thực tế đáng ô nhục nhưng không phải là hiếm có, trong số những[6] cuốn sách được gợi hứng từ *Cuốn theo chiều gió,* cuốn *Gió đã cuốn đi* (*The Wind Done Gone*) của nhà văn Alice Randall đã được viết từ quan điểm của Cynara con gái của Mammy và ông chủ da trắng của mình.

Nếu trên thực tế, Mammy sống trong thời kỳ nô lệ ở miền Nam trước Nội chiến, thì phần lớn những tác phẩm tiểu thuyết, điện ảnh,… khai thác biểu tượng Mammy lại ra đời trong thời kỳ Tái thiết, và sau đó. Nghĩa là khi bối cảnh thực đã chết, người da trắng miền Nam mới tạo tác và tô vẽ lại hình ảnh Mammy như một sự hồi tưởng, một sự nuối tiếc, và Mammy đã hiện lên với tất cả sự hoài niệm ấy. Duy chỉ có dì Chloe trong tác phẩm *Túp lều bác Tom* (1952) được xem là hình ảnh Mammy đầu tiên ra đời trước Nội chiến, còn những tác phẩm có kiểu nhân vật Mammy, quen thuộc với độc giả Việt Nam như *Âm thanh và cuồng nộ* (The Sound and the Fury, William Faulkner, 1929), *Cuốn theo chiều gió* (1936), hoặc *Mắt biếc* (The Bluest Eye, Toni Morrison, 1970) hoặc *Người giúp việc* (The help, Kathryn Stockett, 2009)… đều xuất bản sau thế kỷ XIX, và khai thác hình ảnh Mammy như một sản phẩm của nền văn hóa đã bị cuốn theo cuộc Nội chiến. Margaret Mitchell viết về chế độ nô lệ khi chế độ ấy đã bị "tuyên án" và tử vong bảy mươi năm trước, và bước sang thế kỷ XXI, khi tư tưởng tiến bộ xem chế độ nô lệ là tội ác thì hình tượng Mammy ít phổ biến trong văn hóa lẫn văn học miền Nam nước Mỹ.

Và có lẽ Mammy trong *Cuốn theo chiều gió* khác hẳn với các nhân vật có "tính chất Mammy" trong các tác phẩm trên: họ có tên riêng, gia đình riêng, họ sống trong một không gian khác và thời kỳ khác. Với *Túp lều bác Tom*, dì Chloe (vợ bác Tom) chỉ xuất hiện vài lần, và công việc của dì chủ yếu là làm bếp, đặc biệt là nhân vật sống ở miền Bắc, một bang biên giới nuôi nô lệ nhưng không theo chế độ nô lệ (Kentucky) và được viết bởi Beecher Stowe, một phụ nữ da trắng tiến bộ, mang tư tưởng bãi nô. Với *Mắt biếc* và *Người giúp việc* thì Pauline, Aibileen Clark, Minny Jackson,… chỉ là người giúp việc trong bối cảnh nước Mỹ sau thời Tái thiết và đi vào cuộc sống hiện đại. Duy chỉ có William Faulkner là gần gũi hơn với Mitchell vì hai tác phẩm ra đời trong một bối cảnh miền Nam những năm 1930, dẫu thời kỳ được đề cập đến trong tác phẩm là khác nhau. Vú Dilsey sống trong gia đình gia trắng Compson, song gia đình ấy không còn có những đồn điền thời hoàng kim nữa mà họ chỉ còn là những bóng ma của quá khứ, điên dại, ngẩn ngơ trong cuộc đời thực. Như Scarlett đến cuối tác phẩm vội vàng về Tara, về với

[6] *Những tác phẩm viết tiếp về cuộc đời Scarlett (Scarlett, Alexandra Ripley, 1991), Rhett (Rhett Butler's People, Donald McCaig, 2007), Mammy (Ruth's Journey, Donald McCaig, 2014), và những thay đổi của thời đại (The Wind Done Gone, Alice Randall, 2001), (The Winds of Tara, Katherine Pinotti, 2008), hay những nhọc lòng của Anne Edwards khi đi tìm huyền thoại của cuộc đời Mitchell như là những trải nghiệm mà nhân vật nữ chính đã trải qua (Road to Tara, Anne Edwards, 1984).*

Mammy để có thể níu giữ những gì nàng đã đánh mất, thì cả gia đình Compson đổ nát cũng chỉ có thể nương cậy vào sự chống chọi của Dilsey. Mammy trở thành một nhân vật quan trọng trong gia đình miền Nam không chỉ ở chức năng cần thiết mà bà đảm nhiệm trong thời kỳ nô lệ, mà còn quan trọng hơn ở giá trị tinh thần, khi chế độ ấy đã đi qua.

Trong *Cuốn theo chiều gió*, Mammy không có gia đình riêng và con đẻ. Điều này như một hình thức đơn giản hoá vấn đề và Mammy có thể trung thành tuyệt đối với gia đình chủ. Vấn đề sẽ trở nên phức tạp hơn khi Mammy có con đẻ, bà hiện lên rất thô bạo, khắc nghiệt, hoặc thậm chí tàn nhẫn đối với đứa con đen của mình, trái ngược với tình yêu và tình cảm mà bà giành cho trẻ em da trắng: dì Chloe "người làm bếp giỏi nhất" trong *Túp lều bác Tom,* dịu dàng với cậu chủ nhỏ George thì lại quát nạt hai đứa con đẻ của mình, đang nghịch ngợm với những cái đầu xoăn tít, lấm lem. Hoặc như trong *Mắt biếc*, Pauline chỉ tìm thấy niềm vui khi được sống trong gian bếp sạch sẽ, gọn gàng của gia đình Fisher, với những dụng cụ làm bếp đắt tiền được bà kỳ cọ lau chùi đến bóng lộn, bao nhiêu tình yêu thương trìu mến và lòng tận tụy bà giành hết cho cô chủ nhỏ có mái tóc vàng tơ, đôi mắt xanh biếc và làn da trắng hồng, còn với đứa con gái da đen tội nghiệp Pecola thì bị hắt hủi và khinh bỉ cái gia đình địa ngục mà chính Pauline và Cholly đã tạo dựng nên. Pauline sẵn sàng vung tay tát Pecola mạnh đến nỗi khiến em phải ngã vật xuống sàn vì lỡ tay làm đổ chảo mận và mặc con mình với vết bỏng trên thân thể lẫn nỗi đắng cay em đang phải chịu đựng thì bà quay qua cô chủ nhỏ dỗ dành vì mất đi món đồ ăn: "Thôi nào, nín đi cưng ơi… Poly sẽ đền cho con tất cả" (Morrison, 1987, tr.87)… Tình mẫu tử kỳ cục ấy của các Mammy chỉ có thể giải thích hợp lý được khi đứng từ quan điểm của người da trắng, người da trắng thượng đẳng, nên được yêu thương, được ham thích, được mê say và người da đen đang sống với quan điểm, cái nhìn của "kẻ khác", với tâm thức kép.

Ngoài *Cuốn theo chiều gió,* tác phẩm với hình tượng Mammy ấn tượng nhất, biểu tượng này được sử dụng trong rất nhiều bộ phim, tiểu thuyết, chương trình truyền hình và trò chơi video, cũng như trong hoạt động quảng cáo thương mại. Nếu Hattie McDaniel (vai Mammy) là "Diễn viên da đen đầu tiên đoạt Oscar" trong bộ phim cùng tên với cuốn tiểu thuyết của Margaret Mitchell, *Cuốn theo chiều gió,* đánh dấu vị thế và tên tuổi của mình bên cạnh những diễn viên da trắng nổi tiếng bậc nhất Hollywood như Vivien Leigh (vai Scarlett O'Hara), William Clark Gable (vai Rhett Butler),… thì cũng chính từ nhân vật Mammy ấy mở ra nhiều cách nhìn, nhiều hoạt động văn hóa mới, trong đó trực tiếp nhất là cuốn tiểu thuyết *Hành trình của Ruth* (Ruth's Journey) của nhà văn Donald McCaig xuất bản năm 2014 được viết từ góc nhìn của nhân vật Mammy như để lấp đầy sự thiếu vắng tiếng nói, lịch sử và cá tính của nhân vật này trong tác phẩm *Cuốn theo chiều gió*.

Ngoài ra còn có nhiều bộ phim truyền hình khác trong đó hình tượng Mammy là nhân vật trung tâm như *Đó là Má của tôi* (That's My Mama, 1974), *Hãy cho tôi một phút nghỉ ngơi* (Gimme a Break!, 1985), và *Điều gì đang xảy ra* (What's Happening!!, 1976), *Người giúp việc* (The Help, 2011)... Với vai trò là một người vú em tồn tại một cách rộng rãi trong thời Tái thiết, hình ảnh Mammy trở thành bức tranh biếm họa về chủng tộc của phụ nữ Mỹ gốc Phi, như một di sản cho thời kỳ kịch phát Jim Crow[7], hàng trăm sản phẩm gắn liền với hình ảnh công việc của Mammy như gạt tàn, quà lưu niệm, bưu thiếp, mồi câu cá, chất tẩy rửa, các bản in nghệ thuật, đồ chơi, nến, và đồ dùng nhà bếp,…, bên cạnh đó, hình ảnh Mammy còn được sử dụng quảng cáo cho các ngành công nghiệp thực phẩm.

Cũng giống như bác Tom (*Túp lều bác Tom*) Mammy trở thành một biểu tượng văn hóa phổ biến, tuy nhiên đó là bức tranh biếm họa (caricature) về người da đen của người da trắng. Đó là kiểu tạo tác phi bản sắc của "kẻ khác" về người da đen, trục lợi bằng cách sỉ nhục người da đen vẫn tiếp tục tái diễn dẫu chế độ nô lệ đã đi qua. Người da đen đau đớn trở thành "kẻ bị định nghĩa", và nỗi đau ấy bùng phát khi họ nỗ lực chống lại quyết định của Thượng viện Hoa Kỳ xây dựng tượng đài Mammy (Mammy Statue) để "tưởng niệm những Mammy trung thành của miền Nam" trên trung tâm Thương mại Quốc gia (National Mall, Washington, DC). Sự đấu tranh mạnh mẽ của cộng đồng người Mỹ gốc Phi nói chung khẳng định sự bất tuân của họ trước những thái độ và nhãn mác mà người da trắng nỗ lực gán ghép.

4 KẾT LUẬN

Du Bois (1903) trong cuốn *Những linh hồn dân da đen* khẳng định "những vấn đề của thế kỷ XX là các vấn đề về những dòng màu" và quan điểm chủng tộc đã quy định tất cả bản sắc của vấn đề, Mammy một sản phẩm tinh thần của người da

[7] *Jim Crow là một từ miệt thị người da trắng gọi người da đen. Từ này phát xuất từ một điệu nhảy có tên là "Jump Jim Crow", điệu nhảy vẽ lên hình ảnh lố bịch của người da đen. Luật Jim Crow quy định sự phân biệt rạch ròi giữa người da trắng và người đen trên nhiều phương diện của đời sống.*

trắng quý tộc miền Nam. Trong *Cuốn theo chiều gió* của Margaret Mitchell, Mammy là biểu tượng của nỗi luyến tiếc quá khứ về một nền văn minh đã bị chiến tranh làm vụn vỡ, một kiểu xô lệch lịch sử bằng cách lý tưởng hóa niềm hạnh phúc của người da đen trong sự hòa hợp, và trung thành tuyệt đối với người chủ da trắng.

Hình ảnh Mammy hình thành và phát triển trên mọi phương diện của văn hóa Mỹ từ tiểu thuyết, điện ảnh và cả thương mại, trở thành một biểu tượng về người da đen "được biết đến rộng rãi nhất và dễ nhận ra trong lịch sử nước Mỹ" (Kowalski, 2009). Tuy nhiên, biểu tượng ấy, bao giờ, cũng để phục vụ lợi ích (chính trị, kinh tế) của người da trắng. Một cách kín đáo nhất, hình ảnh Mammy là hiện thân cho tư tưởng phân biệt chủng tộc, bất chấp mọi nỗ lực hòa giải và hòa huyết trong suốt chiều dài lịch sử, văn hóa của cộng đồng đa chủng tộc Hoa Kỳ.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

Beecher-Stowe, Harriet, 1852. Túp lều bác Tom (Đỗ Đức Hiểu dịch, 2006). Nxb Văn học. Hà Nội, 448 trang.

Chevalier J., Gheerbrant A. (Phạm Vĩnh Cư chủ biên), 2002. Từ điển biểu tượng văn hóa thế giới. Nxb Đà Nẵng. Đà Nẵng, XLVI + 1142 trang.

Du Bois, W. E. B., 1903. The Souls of Black Folk. AC McClurg & Co. Chicago. XV + 175 pages.

Firth, Raymond, (Đinh Hồng Hải dịch), 2012. Khám phá những biểu tượng trong văn học, ngày truy cập 5/5/2017. Địa chỉ http://phebinhvanhoc.com.vn/kham-pha-nhung-bieu-tuong-trong-van-hoc/.

Nguyễn Văn Hậu, 2009. Biểu tượng như là "đơn vị cơ bản" của văn hóa, ngày truy cập 5/5/2017. Đại chỉ http://vanhoahoc.vn/nghien-cuu/ly-luan-van-hoa-hoc/llvhh-nhung-van-de-chung/1186-nguyen-van-hau-bieu-tuong-nhu-la-don-vi-co-ban-cua-van-hoa.html.

Jewell, K. Sue, 1993. From Mammy to Miss America and Beyond: Cultural Images and the Shaping of US Social Policy. Routledge. New York, 240 pages.

Kowalski, Jennifer, 2009. Stereotypes of History: Reconstructing Truth and the Black Mammy, accessed on 9 May 2017. http://www.albany.edu/womensstudies/journal/2009/kowalski/kowalski.html.

Mitchell, Margaret, 1936. Cuốn theo chiều gió (Vũ Kim Thư dịch, 2010). Nxb Văn học. Hà Nội, 842 trang.

Morrison, Toni, 1987. Người yêu dấu (Nguyễn Thanh Tâm & Nguyễn Hải Hà dịch, 1995). Nxb Văn học. Hà Nội, 431 trang.

The Old Black Mammy, 1918. accessed on 9 May 2017. Available from http://www.oldmagazinearticles.com/Strong_Southern_Women_antebellum-South_Black-Mammy-pdf.

Wallace-Sanders, Kimberly, 2008. Mammy: A Century of Race, Gender, and Southern Memory. University of Michigan Press, 184 pages.